

חרש

[א]

השמעת אוזן

ויצא משה ואהרן מעם פרעה ויצעק משה אל יקוק על דבר הצפרדעים אשר שם לפרעה:
(שמות פרק ח)

לצעוק כשיש רעש

וכתב השפתי חכמים שמשה היה צריך לצעוק מאחר דקי"ל (שו"ע או"ח סי' קא, ב) שצריך להשמיע לאזניו, וז"ל לא יתפלל בלבו לבד, אלא מחתך הדברים בשפתיו ומשמיע לאזניו בלחש, ולא ישמיע קולו, והצפרדעים עשו רעש, כדאיתא במדרש הובא ברש"י, ולכן בלי שהיה צועק לא היה שומע.

אבל עי' בספר העמק שאלה (שאילתא קמג, ו) שמדייק ממה שכ' השאילתות "וצריך לאגבוהי קליה כי היכא דשמעי אודניה", שבק"ש אם אושא קלא חייב להרים קולו כדי שיוכל לשמוע לקולו, אבל בתפילה לא צריך. והחילוק הוא דבק"ש כתיב "שמע" ודרשו חז"ל (ברכות טו, א) שצריך להשמיע לאזניו, משא"כ בתפילה. וזה הפשט בחנה שהתפללה במשכן בר"ה והיו שם הרבה אנשים ולכן לא שמעה את קולה, כדאמרין (ברכות לא, א) יכול ישמיע קולו בתפלתו, כבר מפורש על ידי חנה שנאמר (שמואל א' א') וקולה לא ישמע, ר"ל שלא השמיע קולה אפילו לעצמה. וכבר העירו על הנצי"ב שהרי קי"ל (שו"ע או"ח סי' רו, ג) דגם בשאר ברכות צריך להשמיע לאזניו, ורק בדיעבד אם לא השמיע לאזניו יצא, ובלבד שיוציא בשפתיו, והמקור הוא מק"ש, א"כ איך אפשר לחלק בין ק"ש לשאר דברים.

דין בגברא או בקול

בעיקר הנידון האם צריך לצעוק במקום רעש, עי' בספר חבצלת השרון שיש לחקור בהא דצריך לכתחילה להשמיע לאזניו, האם הוא דין בעצם הקול, שקול שאי אפשר לשמוע אותו יש בו חסרון, או דלמא שהוא דין בהגברא שלכתחילה הוא צריך לשמוע מה שהוא אומר. ויהיה נ"מ היכא שהסיבה שאינו שומע הוא משום שיש רעש, דאם נאמר שהוא דין בעצם הקול י"ל שהיכא שכל הסיבה שאינו שומע הוא משום שיש רעש חיצוני אז אין כאן חסרון בעצם הקול, שבלי הרעש היה אפשר לשמעו, אבל אם נאמר שהוא דין בגברא שהוא צריך לשמוע מה שהוא אומר אז לא איכפת לי למה אינו שומע, סוף כל סוף לכתחילה צריך לשמוע.

כתיבה כדיבור

על פי הנ"ל רצה בספר הנ"ל ליישב טענת הגרע"א, שכידוע נחלקו האחרונים האם כתיבה הוא כדיבור לענין מצוות שבדיבור, ובשו"ת הגרע"א (סי' ל) הובא קושיית דודו הג"ר

וואלף איגר על הא דאיתא (תרומות פ"א מ"א) שאלם לא יתרום משום שאינו יכול לברך, ואם איתא הרי יכול לכתוב הברכה, אלא ע"כ שכתובה אינו כדיבור. וענה לו הגרע"א שאע"פ שכתובה כדיבור, אבל יש דין שלכתחילה צריך להשמיע לאזניו, וע"י כתיבה אין כאן השמעת אוזן. ולפי הנ"ל תלוי בשני הבנות למה צריך להשמיע לאזניו, דאם נאמר שהוא דין בעצם הקול, י"ל שבכתובה ליכא חסרון, שכתובה הוי סוג דיבור שלא שייך השמעת אוזן, אבל אם הוא דין בגברא שיש ענין שישמע מה שהוא אומר אז גם בכתובה יהיה החסרון.

[ב]

להוציא אחרים יד"ח

חרש

מבואר בסוגיא (ברכות טו, א) דלמ"ד שצריך להשמיע לאזנו ס"ל שחרש אינו מוציא אחרים ידי חובתן. עי"ש שמביא הא דתנן שהכל כשרים לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן, ורבי יהודה מכשיר בקטן, ואמרינן מאן תנא חרש דיעבד נמי לא, אמר רב מתנה רבי יוסי היא דתנן הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא דברי רבי יהודה, רבי יוסי אומר לא יצא.

חיוב ערבות למי שאינו מחויב

ידועים הם דברי הגרע"א (בשו"ת רע"א מהדו"ק סימן ז, ובשו"ע או"ח סי' רע"א) שמפרש דברי הרא"ש שכתב שאשה אינה בכלל ערבות, ומשו"ה לפי הצד שהיא פטורה מברכה"מ מן התורה, היא לא יכולה להוציא איש שחייב מן התורה, ולא אמרינן דלא גרע ממי שכבר בירך שיכול להוציא אחרים ידי חובתן. וכתב הגרע"א שאין כוונתו שאין אשה בכלל ערבות לגמרי אלא במצוה שהיא פטורה אין לה גם חיוב ערבות לדאוג שהשני ג"כ יקיים מצותו, אבל במצוה שהיא חייבת יש לה גם חיוב ערבות.

ועי"ש שמביא ראיה לדבריו, דאם כוונת הרא"ש כפשוטו שאין ערבות לנשים, יקשה הא מבואר במגילה (י, ט ב) דחרש המדבר ואינו שומע למ"ד דאם לא השמיע לאזניו לא יצא, אינו יכול להוציא אחרים במגילה, דמקרי תקרי אינו מחוייב בדבר כיון דא"י להשמיע לאזניו, וקשה דמאי שנא מדין יצא מוציא, דבזה ליתא לתירוצא דהרא"ש, דהא מיירי באנשים ולא בנשים. אע"כ דאין הפרש בין אנשים לנשים, אלא דהעיקר דבמצוה שאינו בר חיובא כלל, אין במצוה זו דין ערבות כלל, ולכן חרש שאינו מחויב בק"ש אינו יכול להוציא חבירו ידי חובתו.

מי שנאנס בקיום מצוה האם נחשב לאינו מחויב

אבל עיקר דברי הגרע"א תלוי בחקירת הגר"י ענגל האם מי שנאנס בקיום מצוה מקרי שאינו מחויב בדבר, או דלמא שהוא אינו נענש על ביטול המצוה משום שהוא אנוס, אבל בוודאי נחשב למחויב בדבר.

ציצית בשבת

כידוע נחלקו הר"י והר"ש הובא במרדכי (הלכות ציצית אות תקמ"ד) במי נקרע לא

ציציותיו מבגדו בשבת, דעת הר"י שמותר ללבוש הבגד משום שבשבת אינו יכול להטיל ציצית משום איסור קושר, אבל הר"ש חולק. וכתב האתון דאורייתא שנחלקו בחקירה הנ"ל, שלפי הר"י האונס בקיום המצוה נחשב כאינו מחויב בדבר, ולכן מותר ללבוש הבגד של ד' כנפות אע"פ שאין בו ציצית, אבל הר"ש סובר שמקרי מחויב בדבר, ולכן אסור לו ללבוש הבגד אפילו בשבת.

אבל יותר נראה שנחלקו בגדר מצות ציצית שלפי הר"י החיוב הוא להטיל ציצית על בגד שיש בו ד' כנפות שהוא לבוש בו, אבל אין איסור בעצם הלבישה, ולכן בשבת אחרי שכבר לבוש הוי אונס בהטלת ציצית ולכן אין חיוב להוריד הטלית. אבל הר"ש סובר שהחיוב הוא להטיל ציצית בבגד שהוא רוצה ללבוש, ולכן בשבת אסור לו ללבוש הבגד שאין עליו ציצית.

אנוס בראשון

לגבי עיקר חקירת הגר"י ענגל עי' בקובץ הערות (סי' מח) שרצה להביא ראיה מהא דמי שנאנס בהבאת קרבן פסח בפסח ראשון שחייב בשני, אפילו למ"ד שני תשלומין לראשון ומי שהיה פטור בראשון לא נתחייב בשני, ואם איתא שאונס הוי כמי שאינו מחויב בדבר, למה חייב בשני. ועי' בספר אתון דאורייתא (הנ"ל) שהביא דברי הרע"ב (פסחים פרק ט' מ"א) שמי שהיה אנוס בראשון והזיד בשני חייב כרת, ורק מי שהיה טמא או בדרך רחוקה פטור מכרת אע"פ שהזיד בשני.

מי שנקטע לו ידו לענין תפילין

עוד הוכיח הגרא"ו (קו"ה שם אות יד) מדברי המגן אברהם (סימן לט, ה) שכתב שמי שנקטעה ידו השמאלית אע"פ שאינו בקשירה כשר לכתוב תפילין, דגברא בר חיובא הוא אלא פומא הוא דכאיב ליה.

עברי ללועזי

אבל עי"ש שהק' על עצמו מהא דחרש אינו מוציא אחרים במגילה הרי לן שאנוס במצוה מקרי אינו בר חיובא, ות"י על פי מה שכתב הירושלמי (פ"ב דמס' מגילה) שעברי שקרא ללועזי בלע"ז לא יצא, הרי לן שתלוי באופן קיום המצוה, ומי שאינו יכול לצאת באופן מסוים אינו יכול להוציא חברו, דאצלו זה לא מקרי מעשה מצוה, וא"כ מיושב ההיא דחרש, דמכיון שהוא אינו יכול לצאת בקריאה זו, אינו מוציא אחרים, אע"פ שהוא נקרא בר חיובא.

ולפי"ז רצה לחדש שמי ששם פקק באזנו ואינו יכול לישמע מה שהוא אומר ג"כ אינו יכול להוציא אחרים ידי חובתן, לר"י שצריך להשמיע לאזנו. אבל כתב שזה חידוש גדול, ובשו"ת אבני נזר (אורח חיים סימן תלט) דן בזה באריכות, ומביא דברי השבות יעקב (חלק ב' חלק אורח חיים סי' ל"ג) שכתב בפשיטות דלמאן דאמר לא השמיע לאזנו לא יצא, אם החזן כבדו אזניו משמוע רק אם בקול גדול יצעקו אליו, אם החזן קרא בקול בינוני באופן שבודאי לא שמע בעצמו אינו מוציא אחרים. הרי דאף שבקול גדול ישמע ואם כן מחוייב בשמיעה, מכל מקום כיון שלא שמע ממש אינו מוציא.

אבל עי"ש (בקו"ה) שהריב"ש (סי' שצא) הביא דברי ר' חסדאי שחולק על ד"ז וס"ל שהלועזי ששמע ששמע מהעברי יצא אף דאצל העברי הקורא אינה קריאה של מצוה, ולדבריו צריך לומר שהא דחרש אינו מוציא אחרים ידי"ח הוא משום שאינו בר חיובא, א"כ ע"כ שסובר שאונס לאו בר חיובא ודלא ככל הנ"ל.

[ג]

אלם

שחיטה

פסק הטור (יו"ד סימן א) שהשומע ואינו מדבר אם הוא מומחה שוחט אפילו לכתחלה אם אחר מברך. אבל עי' בב"י שהגהת אשירי (סי' ג) בשם אור זרוע (ח"א סי' שסז) חולק עליו וס"ל דאלם לא ישחוט לכתחילה מפני שאינו יכול לברך, כדתנן בפ"ק דתרומות (מ"ו) האלם והערום לא יתרמו ואם תרמו תרומתן תרומה, ומפרש בירושלמי (פ"א ה"א) משום ברכה, ואין אחר העומד על גביו יכול לברך על שחיטה. אבל שנים ששוחטין אחד מברך על שניהם. ומסופק אם הוא הדין אלם יוצא בברכת אחר כששנים שוחטים, הואיל ואין אלם עצמו יכול לברך.

כל הראוי לבילה

בשו"ת שאגת אריה (סימן ו) דן באריכות האם אלם חייב לשמוע ק"ש מאחרים, ומסיק דכיון דקי"ל שומע כעונה, מחוייב האלם לשמוע ק"ש מפי אחר המחוייב בדבר, ובזה יוצא ידי חובתו. אבל מביא דברי השבולי לקט (בכלל א' סימן ט') שהמתפלל ושמע קדיש או קדושה, דאיכא מרבנותא דס"ל ששותק וישמע דקי"ל שומע כעונה, אבל הרב אברהם בר' שלמה כ' ששמע ולא ענה שיצא אינו אלא במקום שיוכל לענות כהנך דסוכה, אבל העומד בתפלה שאינו יכול לענות לא יצא בשמיעה, ודמי לדר"ז דאמר כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו, וכל שאין ראוי לבילה בילה מעכבת בו. א"כ כ"ש אלם שאינו יכול לענות א"א לו לצאת ידי חובתו בשמיעה דהו"ל אין ראוי לבילה.

אבל כתב השאג"א שרש"י ותוס' בשם בה"ג חולקין עליו וס"ל דישתוק וישמע, ואפילו ר"ת ור"י שסוברים שאינו מפסיק באמצע התפילה אינו אלא משום דס"ל דשומע כעונה הוי הפסק, ולא משום שאינו ראוי לבילה. ואע"ג דאיפשר דע"כ לא פליגי כל הני רבנותא על ר"א בר' שלמה אלא בעומד בתפלה, דאדם ראוי לענות אלא שאריה הוא דרביע עליה מחמת איסור הפסקה וחשיב לדידהו ראוי לבילה. אבל באלם איפשר שגם הם ז"ל מודים דהו"ל אינו ראוי לבילה, כיון דא"א לו לדבר ולהוציא א"ע ידי חובת ק"ש א"א לו לצאת ע"י שישמע מפי אחר. מ"מ כ' השאג"א שאין זה ענין לאינו ראוי לבילה, דבשלמא התם כיון דכתב רחמנא מצות בילה במנחה לכתחילה, אע"ג דקי"ל אם לא בלל כשר, מ"מ ראוי לבילה בענין, שהרי לכתחילה צריך בילה למצוה, וכל שא"א לקיים מצות בילה במנחה זו מצות בילה מעכבת בו אפילו בדיעבד. אבל הכא לכתחילה שומע כעונה דמי, וא"צ לקרות בפיו דווקא ואפילו לכתחילה בשמיעה סגי ליה, ופיו של חברו כפיו דמי, א"כ אפילו אם אינו ראוי לקרות בעצמו מחמת שהוא אלם מ"מ לא גרע בזה.

אלם לענין חליצה

ובספר יד אברהם השיג עליו מיבמות (קד, ב) דאלם ואלמת שחלצו חליצתן פסולה מטעם ר' זירא דכל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו, וכל שאין ראוי לבילה בילה מעכבת, ואם איתא הרי האלם יכול לחלוץ ואחר יקרא בשבילו. ואולי י"ל שלא שייך שומע כעונה בקריאת חליצה, שה"קורא" אינו מחויב בדבר בכלל, שהוא אינו יבם, ואינו דומה למי שכבר יצא שיכול להוציא שסוכ"ס הוא מחויב באותו מצוה.

סומא בשנים מקרא

כתב בשו"ת הרדב"ז (חלק ג סימן תכה) שאפי' למ"ד סומא חייב במצות פטור מחיוב שנים מקרא, דכיון דדברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם על פה, וזה א"א בכתב דהא אינו רואה. וכן פטרינן ליה מכל מצות התלויות בראייה, אפילו שהם מן התורה, כגון לעלות וליראות ועדות, וכ"ש דפטור מחיוב זה דהוי מדרבנן בעלמא. ואע"ג דהכא אפשר ע"י שמיעה, לא מצינו דבר שיהיה פטור ע"י עצמו משום דלא שייך ויתחייב ע"י אחרים. וראיה מהא דרב ששת הוה מהדר אפיה וגריס בשעה שהיו קורין בתורה, ואיכא מ"ד משום דר"ש סגי נהור הוה ולא היה חייב בשמיעת התורה, ומש"ה מהדר אפיה וגריס, הרי לן שאם אינו מחויב בקריאה אינו מחויב גם בשמיעה. ולפי דבריו אלם שאינו יכול לברך יהיה פטור שלשמוע הברכה מאחר.

אונן

כתב הרא"ש (ברכות פרק ג, ב) שפעם אחת היה ר"י ז"ל אונן ואכל בלא הבדלה, א"ל תלמידיו ונבדיל לפניך, אמר להם האמרינן בירושלמי אם ברכו אין עונה אחריהם אמן. וקשה הרי שומע כעונה אע"פ שלא ענה אמן, א"כ מה בכך שאינו יכול לענות אמן. וחשבתי לומר שזה שיוצא ע"י שמיעה אינו ר"ל ששמיעה לבד מספיק, אלא דשומע כעונה, א"כ היכא שא"א לענות אין דין שומע כעונה. ולפי"ז לכאורה אלם אינו יכול לצאת ע"י שומע כעונה שהרי אינו יכול לענות. אבל כבר העירו התלמידים, שמצינו שומע כעונה גם בדברים שאין בהם עניית אמן כגון קריאת מגילה ותקיעת שופר.

[ד]

שומע כעונה בקריאת שמע

מנהג לומר ק"ש בקול רם

כתוב בשו"ע (או"ח סי' סא, כו) יש נוהגים לקרות קריאת שמע בקול רם, ויש נוהגים לקרותו בלחש. וכתב המגן אברהם (ס"ק טז) שבתשובת מהר"מ אלשקר (סי' ו') נתן טעם בשם רבינו האי גאון והרשב"א, דאין לקרותה בקול רם אולי יבטח אחד על השמיעה ולא יקרא בעצמו.

ועי' שו"ת רא"ם (סי' מב) בשם מהר"מ אלשקר שמבסס דבריו על הריטב"א (ראש השנה כט, א) שכתב שבק"ש ותפלה אינו מוציא את הבקי, כדאמר טעמא בירושלמי (ברכות פ"ג ה"ג) בדין הוא שיהא כל אחד ואחד משנן בפיו, ושיהא כל אחד מבקש רחמים על עצמו. אבל עי' בפרי חדש (סי' סב) שתמה עליו שהרי בכל התורה שומע כעונה ומ"ש ק"ש, וזה שהביא מהריטב"א הוי ראייה נגדו, שהריטב"א כתב שמוציא את מי שאינו בקי. אלא הטעם שאינו מוציא הבקי בק"ש הוא דכיון שהוא בקי ראוי שכל אחד ואחד ישנן בפיו, ובתפלה

משום דרחמי נינהו, וברכהמ"ז משום דכתיב ואכלת ושבעת מי שאכל הוא יברך, אבל בוודאי שייך שומע כעונה גם בק"ש.

ובשו"ת רדב"ז (חלק ג סימן תמו) נשאל האם עדיף לומר ק"ש מלה במלה עם הצבור והש"ץ, או שטוב לומר לבדו במהרה עד אלהיכם אמת וימתין עד שיגיע ש"ץ ואומר עמו משם ואילך. וענה הרדב"ז שלכאורה היה נראה לומר שיותר טוב הוא שיאמר הוא לבדו שמא יבטח על השמיעה מש"ץ, ואנן בעינן ושננתם שיהא כל אחד משנן בפיו, כי זה הטעם שכתב הרשב"א ז"ל לקיים המנהג שנהגו במקצת מקומות לומר אותו בלחש, עי"ש עוד טעמים למנהג, אבל כתב שלא נאמרו הטעמים אלא לקיים המנהג שנהגו לקרות בלחש, אבל המנהג היפה הוא בקול רם. לפיכך הקורא בקול רם לבדו שלא עם הצבור לא יפה עשה, שהרי אמרו במדרש בשעה שהשכינה באה לביהכ"נ ורואה אותם אומרים הזמירות (פסוקי דזימרא) ומקצת מאחרין ומקצת מקדימין מיד מסתלקת, ואם בזמירות אמרו כך כ"ש בק"ש שהיא יחודו של מקום ב"ה. ותו דאמרינן דיש בה רמ"ח תיבות כמנין אברים של אדם, וכל אבר ואבר לוקח מלה אחת ומתפא בה, ואינו דומה הדיבור היוצא מפי הרבים כדבור היוצא מפי היחיד, ועוד דאין חבוש מתיר עצמו מבית האסורין, ועוד דמחזי שאינו מתפלל למי שהצבור מתפללין.

כדברי הרדב"ז שאינו יוצא ק"ש ע"י שמיעה מאחרים כתב ג"כ בספר אבודרהם (דיני קריאת שמע) אבל מטעם אחר. וז"ל יש לשאול למה אומר ש"ץ ברכות ק"ש בקול רם כדי להוציא את מי שאינו יודע, וק"ש אומר בלחש שאין האחרים שומעים, ותל' כי מברכות ק"ש יכול ש"ץ לפטור את מי שאינו יודע מפני שהדבר תלוי בשמיעה כמו בקריאה, אבל מק"ש אינו יכול לפוטרו משום שנאמר ודברת בם, מה שאין כן בקריאת התורה בצבור שהיא תקנת עזרא (ב"ק פב), וקריאת מגלה ותקיעת שופר ותפלה מפני שהדבר תלוי בשמיעה כמו בקריאה, וש"ץ יכול לפטור מאה אלף איש, אבל מתלמוד תורה אין ש"ץ יכול לפטור לשום אדם. ועוד כי אין בור בעולם שאינו יודע לומר פסוק שמע ישראל, ובכך יצא ידי חובתו ולפיכך השמיעם הברכות.

לענין הלכה

להלכה כתב המשנה ברורה (סימן ס"א ק"מ) שמציין לדברי המ"א ופמ"ג ורוב האחרונים הסוברים דיוצא בזה, ועדיף זה מהרהור, דהרהור לאו כדיבור דמי משא"כ בזה דשומע כעונה. אבל כתב בשם הע"ת דדוקא במבין הלשון, ואפילו בלה"ק בעינן דוקא שיבין השומע, ובשכנה"ג הביא בשם ברכת אברהם דדוקא ביחיד המוציא את היחיד, אבל יחיד המוציא את הרבים, או יחיד המוציא את השנים בבהמ"ז, אפילו אינם מבינים בלשון הקודש יוצאים.